

SREDNJOVJEKOVNA HAGIOGRAFIJA I MARULIĆEVI ŽIVOTOPISI APOSTOLA I CRKVENIH OTACA

Mijo Korade

UDK: 235.3 : 929
821.163.42.09 Marulić, M. - 97
Izvorni znanstveni rad

Mijo Korade
Hrvatski institut za povijest
Z a g r e b

U *Evandeljima* ima vrlo malo podataka o životu i djelovanju apostola. Razlog je tome što njihovi pisci nisu željeli pružiti povijesno djelo, nego iznijeti Kristov život i nauku, zato se skoro usput spominju neke zgone i epizode o njegovim učenicima. *Djela apostolska* pak donose neke događaje apostola nakon Kristova uskrsnuća vezane uz Petra, Ivana, Jakova Starijeg (Zebedejeva), a najveći dio je posvećen Pavlovim putovanjima. Neke apostole usput spominje Pavao u svojim poslanicama. Sva kasnija njihova djelatnost opisana je u različitim ranokršćanskim spisima. Najvažniji su među njima tzv. apokrifni spisi (*Acta apostolorum apocrypha*),¹ tj. djela koja su pripisivana apostolima, a nisu ubrojena u svetopisamski opus jer su nastala kasnije od drugih autora. Takva su na primjer *Petrovo evanđelje* i *Apokalipsa*, *Tomino evanđelje* i dr. Slijede različiti spisi koji opisuju djelovanje i mučeništvo apostola i najčešći su im nazivi *Passio*, *Martyrium*, *Vita*, *Acta* i sl. iz prvih stoljeća, čiju tradiciju nastavljaju i kasnije različite legende i pripovijedanja pod naslovima *Laudatio*, *Miracula*, *Commentarius*, *Epitomae*, *Narratio*, *Homilia* i sl.² Tako su se legende i podaci o čudesima i djelovanju apostola proširivali,

¹ Usp. izdanje *Acta apostolorum apocrypha*, ed. R. A. Lipsius i M. Bonnet, Lipsia 1891-1898.

² Naprimjer, popis djela i legendi o sv. Petru na grčkom jeziku vidi u *Bibliotheca hagiographica Graeca*, Vol II, 3. ed. Bruxelles 1957, 189-193. Za latinske izvore usp. *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis*, 2. Vol., Bruxelles 1898-1901, 2. ed. 1911.

dodavali i prenosili u kršćanskoj literaturi i tradiciji, pa su utjecali na ikonografiju i pučku pobožnost. Jednako se kroz književnost i umjetnost razvijaju legende i kultovi drugih svetaca i mučenika iz ranog kršćanstva. U srednjem vijeku pojavljuju se i na hrvatskom jeziku svetačke legende u prozi i stihovima, npr. o Petru, Pavlu, Andriji, Mateju, o svetom Nikoli i vrlo često o svetom Jeronimu.³

Uz prozna hagiografska djela na latinskom jeziku nastajala su i pjesnička koja su prikazivala životopise apostola i svetaca. Ukratko ćemo spomenuti pjesničke prikaze na latinskom dvanaestorice apostola, uključujući Pavla i Barnabu, zapadnih crkvenih otaca i svetog Nikole, čije je životopise opjevao Marulić. Vrlo rano nastaju crkveni himni i martirologiji u stihovima koji su se pjevali u liturgijskim slavljinama. Među prvima je papa Damas (†384) koji je ispjevao himne o raznim mučenicima, među ostalima i o apostolu Andriji.⁴ Nadbiskupu Milana i crkvenom ocu svetom Ambroziju pripisuju se mnogi od najstarijih himana, među kojima su o apostolima Ivanu, Petru i Pavlu.⁵ Žena poznatog filozofa i rimskog senatora Boetija Elpida ispjevala je 525. godine dva himna u čast apostolskih prvaka Petra i Pavla.⁶ Himne u čast apostola Petra i Pavla te za rođeni dan svetog Andrije spjevao je poznati teolog i kroničar Beda Časni (*Venerabilis*) (672-735). U martirologiju u stihovima opjevao je Beda sve mučenike u godini pa je tako i apostolima posvetio po nekoliko stihova.⁷ U svom *martirologiju* Wandalbert (9. st.) o mučenicima i apostolima navodi kratke podatke u prozi, a zatim jedan ili dva dvostiha o svakom pojedinom.⁸ Nadbiskup Salerna Alfano (11. st.) napisao je tri himna o apostolu Mateju i jedan od osamnaest kitica o svetom Nikoli.⁹ Iz istog je stoljeća poznati teolog sv. Petar Damiani, koji je u svojim himnima ispjevao živote apostola. Među njima ima himan o nebeskoj Petrovoj slavi prema kazivanju naučitelja Augustina i himan o Grguru Velikom.¹⁰ Himne o apostolima sastavljali su i mnogi anonimni srednjovjekovni pjesnici i mnogi kasniji autori sve do 20. stoljeća, a vrlo su popularni bili krajem srednjeg vijeka u Europi oficiji s notama franjevca Juliana von Speiera (*Theutonicus*) iz 13. st., koje je među ostalima sastavio oficij svetog Jeronima.

Elegijske i druge pjesme o mučenicima i svecima javljaju se također dosta rano u latinskoj literaturi. Spomenuti papa Damas u svojim *Carmina* ima dvije pjesme o Pavlu i jednu o apostolima u katakombama.¹¹ Rimski subđakon Arator (6. st.) napisao je opširan i produhovljen spjev o djelima apostola (*De actibus*

³ Usp. Vj. Š t e f a n i ć, »Hrvatska pismenost i književnost srednjeg vijeka«, u: *Hrvatska književnost srednjeg vijeka (Pet stoljeća hrvatske književnosti, 1)*, Zagreb 1969, 1-68.

⁴ PL 13, 381-382.

⁵ PL 17, 1209-1210, 1215.

⁶ PL 63, 537-538.

⁷ PL 94, 628-629, 632, 603-606, 759-786.

⁸ PL 121, 585-624.

⁹ PL 147, 125-126, 1228-1229.

¹⁰ PL 145, 861-864, 941-942, 957.

¹¹ PL 13, 379-383.

apostolorum libri II), u kojem obuhvaća živote, legende i apostolski rad apostola.¹² Opat iz Malmesburyja sv. Aldhelm (rođ. oko 650. g.) u svom najpoznatijem pjesničkom djelu *De laudibus virginum* kroz životopise različitih svetaca i svetica veliča djevičanstvo kao najsretniji oblik kršćanskog života i sličnog anđelima. U nj je uvrstio Ivana Evanđelista, Pavla, Ambrozija i Jeronima.¹³ U drugom spjevu posvećenom crkvi Bl. Djevice, koju je podigla princeza Bugge, Aldhelm u heksametrima veliča Gospu i dvanaest apostola, kojima su posvećeni oltari u crkvi. U spjevu je autor svakom apostolu posvetio jedno poglavlje. U sličnoj poemi, u kojoj opisuje svoje hodočašće u Rim, pjeva o apostolima kod ulaska u njihovu baziliku.¹⁴ Alvaro iz Cordobe (9. st.) napisao je odulju elegiju o Jeronimu (*Versus heroici in laudem beati Hyeronimi*), koja se sačuvala nepotpuna.¹⁵ Najznačajniji hagiografski pjesnik srednjega vijeka je Flodoard, kanonik iz Reimsa koji je osim kronike svoga grada oko godine 940. sastavio djelo u stihovima *Proslava Kristova i svetaca u Palestini, Antiohiji i Italiji*.¹⁶ Kroz mnoštvo opjevanih likova pjesnik afirmira svetačke legende u smislu kako ih je srednjovjekovni čovjek doživljavao. Za Flodoarda sveci su uzvišena, skoro božanska bića, slična herojima u antičkim kultovima. Međutim, njihova junačka djela i mučeništvo nisu njihova zasluga nego rezultat i proslava Kristova otkupljenja, te očitovanje njegove božanske moći. Sveci se ne uzdižu do božanstva kao Apolon ili Jupiter, nego su djelo vječnog i beskonačnog Boga i njegove milosti.¹⁷ U prvom dijelu spjeva (iz Palestine) Flodoard donosi kratke životopise apostola i Jeronima, a u trećem iz Italije još pjesme o sukobu svetog Petra sa Šimunom Vračem, o mučeništvu Petra i Pavla, o Ivanu te tri o Ambroziju i jednu o Grguru Velikom.¹⁸ Godeschalk iz 11. st. opjevao je obraćenje svetog Pavla i rastanak, zapravo odlazak apostola na propovijedanje Evanđelja.¹⁹ Alfano iz Salerna ima pjesmu o Petru, a pustinjač iz Tegerseea Froumund sastavio je 1297. pjesmu u petnaest stihova u čast apostolâ u kojoj je svakom pojedinom posvetio po jedan stih.²⁰

Premda Marulić svoj ciklus pjesama o apostolima naziva *O dvanaest apostola (De duodecim apostolis)*, u njemu je osim dvanaestorice opjevao Pavla i njegova pratioca Barnabu, s time što je Šimuna i Judu Tadeja stavio u jednu pjesmu.²¹

¹² PL 68, 81-246.

¹³ Usp. A. Baumgartner, *Geschichte der Weltliteratur*, IV, Freiburg im Breisgau 1905, 274-277.

¹⁴ PL 89, 257-298.

¹⁵ PL 121, 563-566.

¹⁶ *De triumphis Christi sanctorumque Palestinae Lib. III* (PL 135, 492-549), *De triumphis Christi Antiochiae gestis Lib. II* (550-594), *De Christi Triumphis apud Italiam Lib. XIV* (595-854).

¹⁷ A. Baumgartner, *Geschichte*, IV, 364-367.

¹⁸ Pjesme o apostolima u PL 135, 496-502, a o Jeronimu 517-520.

¹⁹ PL 141, 1323-1326, 1329-1331.

²⁰ PL 147, 1231; PL 141, 1297.

²¹ Rukopis pronađenih latinskih pjesama objavio je M. Šrepl, »Marulićeve latinske pjesme«, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knj. 2, Zagreb 1899, 19-31.

Pjesnik nastavlja tradiciju srednjovjekovne proze i pjesništva o svetačkom kultu. I on donosi legende koje su se kroz stoljeća prenosile i dopunjavale. Iz obilja te literature najvjerojatniji predložak za građu bili su mu *Legenda aurea* Jakova de Voragine (†1298. g) i crkvena povijest Euzebija iz Cezareje, te druge zbirke svetačkih legendi. Vjerojatno je poznao barem neke ranije pjesničke prikaze života apostola. Za većinu Marulić pripovijeda legende o njihovim apostolskim putovanjima i djelovanju, obraćenjima, čudesima i mučeničkoj smrti. Tako, prema Maruliću, Toma djeluje u Perziji, među Partima, u Armeniji, Indiji i drugdje. Bartolomej je obratio Likaonce, djeluje u Maloj Aziji, Mezopotamiji, Indiji, a u Armeniji je obratio Polimnija (Polemija), brata kralja Astraga, učinio egzorcizam nad njegovom kćeri, zbog čega mu je kralj dao živom oderati kožu. Inače za Bartolomeja najstarije legende govore da je umro na križu, dok kasniji martirologiji na Zapadu donose da mu je odrubljena glava. Način smrti koju opisuje Marulić potječe od Bede Časnoga i općeprihvaćen je na Zapadu tek krajem srednjeg vijeka.²² Jednako Marulić za Jakova Zebedejeva ili Starijeg, koji je umro prvi od apostola oko 42. godine, pripovijeda da je djelovao u Španjolskoj. Legenda o Jakovljevu boravku u Hispaniji pojavljuje se prvi put u Bizantskom brevijaru apostola i, s kasnijim dodacima iz 8. st., proširila se na Zapadu tek u 13. i 14. stoljeću. Među ostalima, Marulić pripovijeda o Matejevom djelovanju, obraćenjima i čudesima koja je činio u Etiopiji, zatim o Filipovu susretu sa zmajem u Skitiji i dr.

Ipak, Marulić nije posve podložan legendama: tamo gdje ima pouzdane podatke, on se ograničava na njih. Najbolji je primjer pjesma o Petru, u kojoj pjesnik prepričava apostolov život prema *Djelima apostolskim*, ne obazirući se nimalo na apokrifnu i legendarnu literaturu, koja govori o Petrovim putovanjima po Italiji, o čudotvornom štapu, viđenjima i slično.²³ Prema *Djelima apostolskim* opisuje i Pavlov život, s time što u toj pjesmi najviše prostora posvećuje Pavlovim vrlinama i apostolskoj revnosti. Također u pjesmi o Jakovu Alfejevu ili Mlađem najviše se govori o prvoj jeruzalemskoj Crkvi, koju je apostol vodio. Osim nekih legendarnih detalja i Barnabin život je opisan prema *Djelima apostolskim*, a na pouzdanim izvorima utemeljen je uglavnom i Ivanov životopis. Može se stoga utvrditi da Marulić u životopisima apostola kritički bira izvore. No tamo gdje nema drugih podataka on je ili u pripovijedanju kratak — kao u pjesmi o Matiji, te kad govori o Šimunu u pjesmi o Šimunu i Judi Tadeju — ili poseže za općeprihvaćenim legendama. Nije ni mogao postupiti drugačije budući da kritički pristup povijesnim izvorima u hagiografiji započinje tek Cesare Baroni (1538-1607) u drugoj polovici 16. stoljeća svojim djelom *Annales ecclesiastici* (od 1588), a osobito ga razvijaju bolandisti u Belgiji pokretanjem monumentalnog djela *Acta sanctorum* (od 1643).²⁴

²² Najbolje i opširne biografije svetaca donosi talijanska hagiografska enciklopedija *Bibliotheca sanctorum*, 12 vol., Roma 1962-1969.

²³ Usp. A. A m o r e, *S. Pietro nella letteratura agiografica*, Antonianum 42 (1967) 502-530.

²⁴ Usp. R. A i g r a i n, *L'hagiographie, ses sources, ses methodes, son histoire*, Paris 1953, 329-338.

U pjesmama o četvorici crkvenih otaca ili naučitelja zapadne Crkve Marulić je najopširniji kod Jeronima, prema kojemu je gajio posebnu naklonost, napisao je njegov životopis, posvetio mu još jednu pjesmu i polemički spis, i vrlo često ga spominje u svojim djelima. O Ambroziju je također mogao naći mnoge predloške, što nije slučaj s Augustinom i Grgurom Velikim, pa su i Marulićeve pjesme o ovim posljednjima kratke i općenite. Humanistički duh pjesnik očituje u prizivu na velikane klasike kada Jeronima uspoređuje s Ciceronom a Ambrozija s *PLatonom*. Razlog zašto je Marulić između tolikih drugih svetaca napisao pjesmu o sv. Nikoli bit će vjerojatno svečeva popularnost u Dalmaciji i što je taj svetac bio titular brojnih dalmatinskih bratovština. No, s obzirom na mnoštvo legendi i pjesama o Nikoli, Marulić se u svojoj relativno kratkoj pjesmi ograničava na nekoliko bitnih podataka iz njegova života.

Marulićevo shvaćanje apostola i svetaca slično je Flodoardovu i drugih srednjovjekovnih pisaca. Apostoli su Kristovi vjerovjesnici i nastavljači njegova djela, samo Božjom snagom i milošću mogu činiti obraćenja i čudesa, te podnositi muke i smrt. Zato Marulić u većini pjesama izravno govori Kristu, kome su upravljani apostolova djelatnost i život.

Već je Šrepel upozorio da se »Marulić umio u opće vješto ukloniti monotoniji, koja bi se lako mogla potkrasti pjesniku, dok pjeva dosta srodne događaje«. Zatim naglašava: »Pjesnik svoje životopise oživljava apostrofama, direktnim govorima, različitim živim prizorima; gdjekad napominje gdje se koji apostol rodio i odakle potječe, a drugi put uvodi čitatelje *in medias res*, odmah u najvažniji događaj, po kojemu je apostol izišao čuven i slavan.«²⁵ Takvim postupkom Marulić postiže dramatiku i raznolikost u pjesničkim životopisima. Kod jednog apostola ističe propovijedanje Evanđelja i obraćenje kraljeva ili čitavog naroda; kod drugih izvanrednu moć postizanja čudesa, kod nekih revnost, izdržljivost i vjernost učitelju Kristu u mučeništvu ili druge vrline. Unosi često žive slike dijaloga ili polemike, ili približava događaje slikovitim opisima. Upravo legende s neobičnim prizorima koje pjesnik često preuzima, unose s jedne strane dramatičnost u pripovijedanje, a s druge potvrđuju tadašnje shvaćanje svetaca, prema kojima se u Kristovim učenicima odražava veličina Božjeg djela.

Marulićevi životopisi apostola i naučitelja nastavljaju tradiciju srednjovjekovne hagiografije, unoseći ipak i kritičkog pristupa u biranju izvora i ponekih humanističkih elemenata. U povijesti hrvatske latinske književnosti oni su rijetko i vrijedno djelo.

²⁵ M. Š r e p e l, »O Marulićevim latinskim pjesmama«, *Nastavni vjesnik* 7 (1899) 349.